

כל נדרי

א. המצב הראשוני

את תפילת 'כל נדרי' לא ברור כלל מי תיקן ומתי. שאלה זו בעלת משמעות כפולה. ראשית, היסטורית מעניין לדעת האם היא מגיעה עוד מאנשי כנסת הגדולה שתיקנו את התפילה המקורית או שמא היא מגיעה מתקופת הגאונים או אולי אף מאוחר יותר? שנית, שאלה זו היא הקובעת את תוקפה הדיני של התפילה. האם זהו מנהג שהתפשט סתם? או שמא זה תוקן עם מטרה מסויימת? ואם כן איזו מטרה? להפך נדרים ממש או שמא זוהי רק תפילה בעלמא? למעשה כל השאלות הללו לוטות בערפל כאשר ניצני הדיון על התפילה הזו קיימים כבר בספרות הגאונים. ברצוני להקדים את המאוחר ולומר שתפילה זו למעשה נתקבלה בכל קהילות ישראל, ובעיקר בקהילות אשכנז. תפילה זו בעל סטטוס רציני כאשר הרוצה לבוא לבי"כ בשעת שיאו יבוא בשעת תפילת כל נדרי. לתפילה חוברו מנגינות נהדרות ומצינו כבר במחזור ויטרי התייחסות לעניין זה:

“בראשונה אומר הש"ץ כל נדרי בקול נמוך מאוד, כאדם המשתומם ליכנס להיכל המלך ולבקש פרס, וירא מהתקרב אליו ומדבר בחשאי. ובפעם השנית יגביה קולו מעט, ובפעם השלישית יגביה קולו יותר ויותר, כאדם שהורגל להיות מבני בית המלך, ולבו גס בו בהקרבתו אליו, ונכון לבו לשמוע דבריו” (מחזור ויטרי עמוד 388).

זכורני משיעורו של הרב סתיו בזמן אלול לקראת יו"כ על התפילה כי השיטמ"ק טוען שתפילה זו נתקנה כבר על ידי עזרא הסופר. טענה זו קשה מאוד שהרי אם כך היה עלינו למצוא לכך עדויות במשנה ובגמרא ולא רק בספרות הגאונים והלאה. לצערי אינני מוצא את המקור בשיטה המקובצת. בכל מקרה, נראה שטקסט זה נתקן בימי הגאונים בבבל כאשר מצינו לכך איזכורים כבר בספרות הפנימית שלהם כאשר נראה שהיה מנהג ה'שיבות' לומר את הטקסט וכבר אז יצאו הגאונים כנגד מנהג זה. בראשית המאמר, הבה נכיר את הטקסט ותוכנו כפי שמופיע בסדר דרב עמרם גאון¹:

“כל נדרים ואיסורים ושבועות וקיומין וחרמין, שנדרנו ושארנו ושנשבוענו ושקיימנו על נפשנו בשבועה, יום הכפורים שעבר עד יום הכפורים הזה הבא עלינו, בכולם חזרנו ובאנו לפני אבינו שבשמים, אם נדר נדרנו אין כאן נדר, ואם שבועה נשבוענו אין כאן שבועה, אם קיום קיימנו אין כאן קיום. בטל הנדר מעיקרו, בטלה השבועה מעיקרה, בטל הקיום מעיקרו. אין כאן לא נדר ולא איסור ולא חרם, ולא שבועה, ולא קיום. יש כאן מחילה וסליחה וכפרה. ככתוב בתורתך ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה”

נקודת המוצא שלנו היא כי זהו הטקסט המקורי. קביעה זו חשובה הן במובן ההיסטורי בה אנו קובעים מה הקדום ומה המאוחר והן במובן המשפטי בו כנראה יש לטקסט הזה משמעות והוא לא סתם טקסט מאוחר שניתקן על ידי איזו קהילה. למעשה על טקסט זה יצאו כבר הגאונים כנגדו חוצץ. באוצר הגאונים הוא כותב כי “מנהג שטות הוא ואסור לעשות כן”² וכן מופעי בכלבו סימן סח:

“ואמר רב נטרונאי ז"ל אין נוהגין בשתי ישיבות ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בר"ה ולא ביום הכפורים אלא ששמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי אבל לא ראינו ולא שמענו מרבתינו שמעתא דנדרים, ואנו כבר גלינו דעתנו ופרשנו שאין לומר כל נדרי כלל, ומה מועלת ההתרה למי שמתנה לאחר נדרו שיהא בטל, וכבר שמענו מההיא שמעתא דנדרים שאין למנהג הזה שום שורש שאין מבטלין הנדרים בכך ואין בו ממש...”

¹ בפרויקט השו"ת זה נמצא בתפילת ערבית של יו"כ ד"ה ויש מי שעושיין. וראיתי הפניה לשם מ"ז ע"א.
² אוצר הגאונים, הוצאת 'וגשל' עמוד 22 סעיף סב' ועיין שם בהערה ה'.

ב. שיטת ר"ת

את הדיון על 'כל נדרי' פותחים הראשונים במסכת נדרים (כג, ב). השיטה הראשונה והבסיסית איתה יש להתחיל היא שיטת ר"ת בשם אביו, רבינו מאיר, המופיעה בספר הישר סימן ק' אשר קוראת תיגר על המסורת הקיימת. עם עד כה היה פשוט לנו שזהו הטקסט שנהגו עם ישראל לומר בפתחת יום כיפור, ר"ת מערער על תפיסה זו:

"כל נדרי דאמרינן בלילי יום הכפורים הגיה אבא מרי זצ"ל מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה כולהון דאיחרטנא בהו. וכן עיקר. והאומר מיום כפורים שעבר עד יום כפורים הבא עלינו לטובה כולהון איחרטנא בהון אינו אלא טועה שאי אפשר להתיר את עצמו ובלא חרטה דמעיקרא ובלא יחיד מומחה או ג' הדיוטות. ועוד שהלכה כרב פפא דהוא בתראה דאמר בהשולח גט שצריך לפרט הנדר."

ר"ת מקשה חמש קושיות מהותיות על השיטה המסורתית הטוענת כי תפקיד כל נדרי הוא להתיר נדרים:

- א. לא ניתן להתיר את הנדר של עצמו, ובטקסט של כל נדרי נראה שהחזן מתיר לעצמו.
- ב. הנודר צריך להביע חרטה מעיקרא, וב'כל נדרי' לא מובעת כל חרטה מעיקרא דוקא.
- ג. החזן אשר לכאורה מפר את הנדרים איננו חכם מומחה.
- ד. אם אין חכם מומחה צריך שלושה הדיוטות, אבל החזן עומד לבדו.
- ה. הנודר צריך לפרט את הנדר אל מול המתיר, דבר שכמובן לא קיים בטקסט.

למעשה, חמשת השאלות הנ"ל יוצאות מנקודות הנחה כי טקסט הפרת נדרים הוא לא סתם אקט סמלי אלא זהו מהלך דיני בעל פרוצדורות חשובות כמו בבית דין. לאור זאת, הטקסט הנאמר במעמד התפילה איננו תואם את הדרישות המשפטיות אשר לדעת ר"ת הן עיקר התרת הנדרים. על כן, מציע ר"ת הבנה חדשה ל'כל נדרי':

"והכי נהגינן. אלא מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה. עיקר. וסמך לדבר דאמרינן ב"ד נדרים" הרוצה שלא יתקמו נדריו של השנה כולה יעמוד בראש השנה ויאמר כל נדרים שאני עתיד לנדור יהו בטלים. ובלבד שיהא זכור בשעת הנדר. ופריך תלמודא אי זכור בשעת הנדר קיימיה לנדריה ובטליה לתנאיה דלא דמי למאי דאמרינן לעיל ואמור לפני חבירו דלבטל נדרו שלאחריו מתכוין. ופריך אביי תני ובלבד שלא יהא זכור בשעת הנדר. וכן הלכה."

הצעתו של ר"ת מתבססת על הסוגיה בנדרים בה מוצע פטנט בו ניתן בר"ה³ לבטל מראש את כל הנדרים שאנו עתידים לנדור בשנה הנכנסת. לשיטתו, מה שאנו עושים ביו"כ באומרנו 'כל נדרי' הוא לבטל את כל נדרנו בשנה הקרובה כך שנוכל לנדור, אך לנדר לא יהיה כל תוקף.

ג. שיטת הרא"ש

הרא"ש לא מקבל את גישתו של ר"ת לנושא התרת נדרים. בעוד ר"ת הבין את התרת הנדרים כעניין פרוצדורלי משפטי, הרא"ש מבין כי עניינו הרבה יותר טקסי וחיצוני מאשר דיני. למעשה, הוא מתרץ את כל קושיותיו של ר"ת על 'כל נדרי' ולבסוף מגיע למסקנה שאכן 'כל נדרי' מפר את הנדרים מהשנה שעברה:

³ תוספות בנקודה זו מעלה שאלה על שיטת ר"ת. הוא טוען שלכאורה קשה על ר"ת שהרי בגמרא הפטנט הזה נעשה דווקא בר"ה ואילו לפי ר"ת עושים אותו ביום כיפורים. והוא מביא לכך שני תירושים.

1. "אשכחן יוה"כ דאקרי ר"ה כדכתיב ביחזקאל (מ, א) בר"ה בעשור ואמרו דזהו יוה"כ דיובל" כלומר, כאשר הגמרא אמרה ר"ה היא התכוונה גם כן ליום כיפורים.
2. ר"ה סמוך מאוד ליו"כ ולכן כאשר הגמרא אמרה בר"ה, גם יו"כ בפנים מדין 'ידות'...

“... מיהו נראה כמנהג הקדמונים דלשון כל נדרי מוכיח שנתקן על הנדרים שעברו עליהם בשנה שעברה ומתירין אותן כדי להנצל מן העונש. לכך אומר אותה ג' פעמים וגם אומר 'ונסלח לכל עדת בני ישראל' כי צריכין כפרה אותן שעברו. ומה שהקשה דבעינן חרטה, אנן סהדי שכל מי שעבר על נדרו הוא מתחרט מעיקרו כדי להנצל מעונש. ומה שהקשה דבעינן שלשה הדיוטות, הרי כל הקהל אומרים אותו איש איש לבדו בלחש, וגם החזן נמי הקהל מתירין לו. והא דאמר רב פפא 'צריך לפרט הנדר' הני מילי היכא שהנודר בא לפני החכם להחיר לו נדרו אולי נדר על דבר מצוה ולא יתר לו החכם.”

ראשית כל, מכריז הרא"ש על כך שהטקסט איתו. בעוד ר"ת שינה קטעים וזמנים בכדי ש'כל נדרי' יתאים לשיטתו, הרא"ש זורם ביחד עם הטקסט⁴. לאור זאת הוא שולל את שאלותיו של ר"ת שהביאו אותו להבין את מהות 'כל נדרי' בצורה אחרת ממנו:

- א. באשר לשאלה מי מתיר לחזן, יש לומר שהקהל שאומר 'כל נדרי' ג"כ בלחש, מתיר לחזן
- ב. אמנם אין חרטה מפורשת ב'כל נדרי' אבל אנן סהדי שהקהל לא רוצה להיענש על כך שהוא עובר על נדריו ולכן הוא מתחרט על כך שהוא נדר מלכתחילה כנדרש⁵.
- ג. החזן אמנם איננו מומחה ולכן הוא אינו מפר את הנדרים. מי שמפר את הנדרים זה הקהל עצמו, שמפר זה לזה, והוא בגדר שלושה הדיוטות.
- ד. באשר לבעיה של פירוט הנדר, הן הרא"ש בשאלה הבסיסית מדוע צריך לפרוט את הנדר. לדידו, מטרת פירוט הנדר היא בכדי שבמקרה שזהו נדר על המצווה החכם ידע את זה ואז הוא לא יפר את הנדר. לאור זאת טוען הרא"ש כי בהפרת 'כל נדרי' הקהל מימלא מכוון להחיר את כל הנדרים מלבד נדר על המצווה ולכן לא בעינן פירוט הנדר⁶.

ראינו כי ר"ת הקשה קושיות מהותיות על הרא"ש שהבין כי יש כאן הפרה ממש. אם כן יוצא כי מהותית שיטת ר"ת נוחה אך ישנן שאלות טקסטואליות אשר מקשות על שיטתו:

- א. אם כל מטרת 'כל נדרי' היא לבטל נדרים לעתיד מדוע מבקשים סליחה בפסוק 'ונסלח לכל עדת בני ישראל...?' מילא לשיטת הרא"ש ש'כל נדרי' זה הפרה, אז מי שעד יו"כ עבר על נדרו באמת צריך כפרה, אבל לר"ת אין שום דבר שצריך עליו כפרה!
- ב. בפועל 'די נדרנא' משמע שהוא על העבר ולא על העתיד!
- ג. את הטקסט של 'כל נדרי' אומרים שלוש פעמים. אם זה התרת נדרים – ניחא, אבל אם זה ביטול לעתיד אז באמת לא ברור מדוע לא תספיק פעם אחת!

את שלושת השאלות האלו ניתן ליישב אליבא דשיטת ר"ת:

- א. ישנו חטא פסיכולוגי. לאמור, האדם שביטל את נדריו ביו"כ ושכח מביטולו ונדר נדר במהלך השנה וגם עבר עליו. אמנם פורמלית הוא לא עשה כלום שהרי נדרו בטל, אך מהותית האדם בכלל שכח מהתנאי ולכן מבחינתו הוא חלל את דברו ולכן הוא צריך כפרה⁷.
- ב. יש להגיה את הפועל כך שהוא יהיה על העתיד ולא על העבר⁸.
- ג. לשיטת ר"ת, אה"נ למעשה באמת צריך רק פעם אחת וכך צריך לנהוג. בכל מקרה הוא מסביר כי זה שנהגו לומר שלוש פעמים זה סתם כדרך חכמים הנוהגים לומר דברים סתם שלוש פעמים.

חיזוק לשיטת הרא"ש אשר נצמדת לטקסט באה מאוחר יותר להלכה מהריעב"ץ ז"ל אשר כבר צווח: **"אבל כל הלשונות שבדו האחרונים ז"ל מלבם הכל טעות גמור במחילת כבודם, כי לא**

⁴ אולי ניתן לומר שהרא"ש לומד בשיטה אינדוקטיבית. הוא ניגש לטקסט כפי שהוא ללא הנחות מוקדמות, לומד את הפשט ומתוך כך מגיד למסקנות. לעומתו ר"ת בא בצורה דדוקטיבית. ראשית הוא מניח הנחות לפיהם לא יכול להיות שכל נדרי הוא אכן מה שהוא כביכול מייצג, ולכן הוא מגיע למסקנות הפוכות תוך כדי 'אונס' הטקסט.

⁵ הגרש"א משאיר את הרא"ש הזה בצ"ע. הוא טוען כי החרטה צריכה להיות דוקא מגוף הנדר ואילו בחרטה של הרא"ש אנו רואים שהם מתחרטים מחמת העונש, וזו איננה חרטה תקינה.

⁶ גם כאן מקשה הגרש"א ושואל מדוע לא אומרים בטקסט עצמו 'מלבד נדר על דבר המצווה'. הרי ישנם גם עמי ארצות בקהל אשר לא יודעים על מה לכוון ועל מה לא, ואם כן היה צריך להכניס הגיה בטקסט. ונשאר בצ"ע.

⁷ ומצינו בקידושין (פא, א) שם גם כן אדם נתכוון לאכול חזיר ועלה בידו טלה חייב כפרה.

⁸ וישנה מחלוקת משולשת בדקדוק הארמי כיצד עושים זאת. הב"ח אומר שהשינוי שר"ת עושה הוא משתי תיבות 'די נדרנא' לתיבה אחת 'נדרנא'. הב"י, לעומתו, סובר כי השינוי הוא מנדר, רנא' בלי חיריק לנדר, ירנא' עם חיריק. הרנב"י שמוכא בשיטמ"ק וכן הריטב"א אומרים שהשינוי הוא מנדר, רנא' בפתח לנדר, רנא' בקמץ. בכל מקרה לכ"ע מהות השינוי הוא מעבר לעתיד.

הכירו ולא ידעו לדבר ארמית... והעיקר הוא כדברי הקדמונים שנתקן על העבר" (שער העיץ ו-ז).

ד. שיטת הנימוק"י

עד כה ראינו שתי שיטות קיצוניות. שיטת ר"ת הופכת לגמרי את משמעות הטקסט לאור הקשיים שהיו לה בעוד שיטת הרא"ש מקבלת לגמרי את הטקסט הקיים על אף הקשיים הטכניים. כעת, נראה את שיטת הביניים של הנימוק"י אשר מצד אחד מקבל את קושיות ר"ת ומצד שני נצמד לטקסט הקיים כפי שהרא"ש עשה:

"...ויותר נראה לומר לפי המנהג ולשון הנהוג בו והכתוב בסדר רב עמרם ז"ל. שאין אומר כן לא בדרך נדרים הקודמין ולא בדרך תנאי לנדרים העתידיים אלא שאומרים כן דרך תפילה לה' ב"ה שלא ישלחו ושלח יענשו על הנדרים ועל השבועות שעשו בשנה שעברה ושיהיו שביתין ושביקין לפניו יתברך כאילו לא היו וזה שנהגו לומר בסוף ונסלח לכל עדת בני ישראל וכופלין אותו ג' פעמים כדרך הודוי בצבור."

שיטת הביניים אותה מייצג הנימוק"י טוענת כי מהות 'כל נדרי' היא תפילה לבורא יתברך על הנדרים שנדרו בעבר ושנתחללו, כי הקב"ה יתייחס אליהם כעל מופרים. אין כאן הפרה ממשית כפי שהרא"ש טוען אך גם אין כאן התייחסות לעתיד כפי שר"ת רצה לטעון. גם הנימוק"י התייחס לשלושת הנקודות שהקשנו על ר"ת:

- א. אומרים 'ונסלח' בצורה פשוטה משום שאנו מבקשים סליחה על כל נדרנו שנדרנו בעבר ושחללנו אותם.
- ב. התפילה נסובה על הנדרים שבעבר עליהם מבקשים מהקב"ה שיתייחס עליהם כמבוטלים.
- ג. אומרים את הטקסט שלוש פעמים כוידוי.

גישתו של הנימוק"י מייצגת זרם אשר לא מצליח להבין את תוקפו של 'כל נדרי'. מצינו כבר בסידורו של רב האי גאון נוסח זה של 'כל נדרי':

"כל נדרי וכו' נדרנא וכו' ועברנו עליהן בשילוח או באונסע, נבעי רחמי מן קדם מרי שמיא דלישרי לן, דלישבוק לן, נדרנא לא נדר למחייב עליהו, איסרנא לא איסרי למיחסי בהן, ושבועתנא לא שבועי למילקי בדילהון ככתוב ונסלח."

לפי נוסח זה אכן העוקץ המעשי נעקר מ'כל נדרי' ולא נשאר אלא תפילה בעלמא המבקשת רחמים באבינו שבשמים על כל נדרינו אשר אנו עוברים עליהם.

ה. שיטת הריב"ש

השיטה האחרונה אותה נביא היא שיטה המובאת כאן בשם הריב"ש אך למעשה היא קדומה מאוד ונמצאת כבר בספרות הגאונים. שיטה זו מקבלת את קושיותיו של ר"ת על התפיסה כי 'כל נדרי' בא להפר את הנדרים. עם זאת היא לא מקבלת את תירוצו של ר"ת וזאת משום שבסוגיה של ביטול לעתיד קובעת הגמרא כי אסור לפרסם את ה'פטנט' הזה. לפי שיטת ר"ת מתכנסים כל העם ביו"כ ומבטלים את נדריהם ואין פרסום גדול מזה! מעבר לכך, היא קוראת את הטקסט כפי שהרא"ש קרא ומבינה כפי שהוא הבין כי אכן הטקסט בא להפר נדרים מהעבר אך עם זאת היא מסרבת לקבל את מסקנתה הפשטנית של גישת הרא"ש. לאור כל זאת שיטת הריב"ש מגיעה למסקנה קיצונית אשר מופיעה כבר אצל רב עמרם גאון:

"אבל שגרו במתיבתא הקדושה, שמנהג שטות הוא זה ואסור לעשות כן" (סדר רב עמרם גאון).

וכך גם מצינו בבית יוסף בשם הריב"ש:

"טוב הדבר שלא לאמרו כלל, וכך מנהג קטלוניא" (טור או"ח, סימן תרי"ט, בב"י).

וכך גם בכלבו סימן סח':

“...וששאלתם אם יכולים הצבור להתנות ביום הכפורים כל נדרים שנודרין משנה זו לשנה אחרת: נדרים אין נשנית בשתי ישיבות היום יותר ממאה שנה, וכן אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא ז”ל דאנן לא גרסינן נדרים ולא ידעינן לאסור ולהתיר בה לא נדר ולא שבועה ואין ראוי לא בשיבות ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בר”ה ולא ביום הכפורים אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי”

לסיכום, ראינו ארבעה דרכים להתמודד עם שאלת המהות של 'כל נדרי':

- א.** ר”ת – ביטול נדרים לעתיד.
- ב.** רא”ש – הפרת נדרים מהעבר.
- ג.** נימוק”י – תפילה בלא תוקף משפטי.
- ד.** ריב”ש – אין מהות כלל.